

Typografie, základní pravidla sazby

Motto:

V jednoduchosti je krása

Obsah

Obecný popis	4
1 Hladká sazba	5
1.1 Typografické míry	5
1.2 Knižní písmo	6
1.3 Fonty a jejich vlastnosti	10
1.4 Základní pravidla hladké sazby	11
1.5 Sazba odstavce	17
2 Slovníček nejpoužívanějších pojmů	19
Literatura	21

Úvod

Typografická pravidla nevznikla z dobrého rozmaru několika málo nadšenců nebo jako způsob, jak naštvat obyčejného člověka souborem zbytečných pravidel, ale na základě praktických zkušeností s četbou. Nabízí se srovnání s pravopisem. Jeho zákonitosti mají též (přestože vám spousta lidí bude tvrdit opak) veskrze praktický význam – rozlišovat různé nuance a významy. Typografie jako taková hledala způsoby, jak učinit tok informací do čtenářova oka co nejpřirozenějším a nejméně únavným. Účelem písma, ač to dnes při pohledu na ulice plné děsivě zpracovaných reklamních poutačů zní podivně, je být čteno, jeho nejdůležitější vlastností je bezvadná čitelnost, ostatní, jako originalita nebo tvarová výjimečnost, nabývají významu ve specifických případech (logotyp, titul knihy apod.).

S nástupem počítačově zpracovávaného písma a nových, rychlejších a přesnějších technologií kvalitní sazba ohromně utrpěla. Počítač umožnil lidem bez základní znalosti výtvarné teorie a typografických a kompozičních zákonitostí zpracovávat tiskoviny, což bylo do té doby prakticky nemyslitelné. Výsledky toho vidíme každý den okolo sebe, bohužel se už dávno staly ohybnou součástí našeho okolí.

Sazba – profesionální sazba dnes obvykle nazýváme zpracování textu v tzv. sázecím programu, a to s ohledem na typografická pravidla daného jazyka a výtvarnou předlohu. Sazba má svá lety prověřená pravidla, v následujícím textu se s nimi podrobněji seznámíme.

Kapitola 1

Hladká sazba

Sazba je (zjednodušeně řečeno) vytváření tiskové předlohy za použití knižního (proporcionálního) písma, jehož znaky mají různou šířku. Má svá ustálená pravidla definovaná normou. Vysázená tisková předloha se svým zpracováním diametrálně odlišuje od strojopisu, jehož všechny znaky mají stejnou šířku (jsou neproporcionální), a to nejen použitým písmem, ale také různými prvky a technikami, kterých nelze na psacím stroji dosáhnout.

V obecném povědomí uživatelů počítačů, kteří chtějí zpracovávat různé texty, je zakotvena představa, že počítačové programy pouze simulují obyčejný psací stroj obohacený o řadu dalších funkcí. Tato představa je pravdivá pouze z části – pouze v případě, že daný program umožňuje práci jen strojopisným písmem. Řada jiných programů však běžně pracuje s knižním písmem, musí tedy být nutně považována za model sázecích strojů v klasické tiskárně (tiskárně ve smyslu „továrně na tisk knih“). Použití sázecího systému automaticky předpokládá, že uživatel alespoň v nejnútnejší míře ovládá základní pravidla sazby a typografické názvosloví. Tento aspekt je v příručkách komerčních systémů většinou zcela opomíjen. Proto vznikl tento text.

1.1 Typografické míry

Měrné jednotky používané v typografii jsou z historických důvodů jiné než jednotky všeobecně používané metrické soustavy. Z mnoha měrných systémů, které se v různých tiskárnách používaly do začátku 18. století, se do dnešní doby zachovaly dva – evropský a anglosaský.

Základní jednotkou obou systémů je jeden typografický bod. Evropský bod vychází z bývalé francouzské stopy a má velikost 0,3759 mm. Značí se „b.“. Jeden metr má 2660 b. V anglosaském systému vychází typografický bod z anglické stopy, má velikost 0,351 mm = $1/72,27$ ". Vzhledem k anglickému původu se značí „pt“.

Přestože se na první pohled zdá rozdíl mezi oběma systémy nepatrný, nelze je zaměňovat. Profesionální systémy jsou schopny obvykle měřit v obou soustavách a navíc i v metrické a palcové míře. U komerčních systémů, jejichž původ je většinou americký, se setkáváme s anglosaským, v Evropě nepoužívaným měrným systémem.

1.2 Knižní písmo

Vývoj evropského knižního písma od prvopočátků knihtisku má své prameny zejména ve starořímských nápisech tesaných do kamene (tzv. římská kapitála, z níž se vyvinula velká písmena, tzv. verzátky) a v ručně psaném dobře čitelném písmu po reformě, kterou provedl Karel Veliký v 8. stol. (tzv. karolínská minuskule, dnešní malá písmena, tzv. minusky). Společně s knihtiskem vznikla profese písmařů, kteří navrhnou písma vhodná pro knihtisk. Písmo je uměleckým dílem, které má užitnou hodnotu tehdy, je-li jeho estetická kvalita spojena i s dobrou čitelností a dalšími technickými parametry. Lze říci, že vývoj písma je v základních rysech ukončen v 19. století. Mezi nejznámější písmaře patří Aldus Manutius Romanus, Claude Garamond, William Caslon, Pierre Simon Fournier, John Baskerville, Giambattista Bodoni a mnoho dalších. Písma, která jsou dodnes používána, mají často názvy po svých tvůrcích, používá se tedy písmo Garamond, Caslon, Fournier, Didot, Baskerville, Bodoni, Gill, Zapf apod. Písma zpracovaná pro použití počítačovými programy však často podléhají licenčním poplatkům – nejsou volně šířitelná. Z tohoto důvodu se můžeme ve většině programů pro počítačovou sazbu setkat s mnoha různými náhražkami. Jejich jména jsou ovšem zcela jiná a také kvalita není nejlepší.

Obecně lze říci, že určitý typ písma má i své optimální použití. Je tedy nevhodné, používáme-li pro všechny dokumenty stejný písmový typ.

Knižní písma lze rozdělit na čtyři kategorie:

1. Nejdůležitější jsou písma **antikvová (serifová)**, charakteristická svými zakončeními tahů – tzv. serify (patkami). Ty zvyšují čitelnost písma, neboť lépe vedou oči po řádku. Proto se antikvy používají na běžný knižní text. Druhým charakteristickým rysem jsou stíny některých tahů. Vycházejí z písma psaného seříznutým perem. **Podle provedení stínů** můžeme antikvy dále rozdělit na následující druhy.
 - a) Dynamické antikvy (dříve označované jako renesanční) – mají skloněnou osu stínu a **malé rozdíly** mezi stínovanými a nestínovanými tahy. Příkladem jsou písma Palatino a Times. Palatino je vhodné pro beletrii, je kresebně vyrovnané a dobře čitelné. Písmo Times bylo původně vytvořeno pro novinovou sazbu, je tedy poměrně úsporné (na určitý prostor vejde velké množství znaků) a kresebně jednoduché, aby se snadno odlévalo. Pro sazbu knih, u nichž záleží na estetickém vjemu, není příliš vhodné.
 - b) Přejížděcí antikvy (dříve barokní) – sklon stínů je malý až žádný, ale **rozdíly** mezi stínovanými a nestínovanými tahy **nejsou markantní**. Zástupcem písem této antikvy je Bookman a New Century. Jedná se o univerzální písma, jejichž kresebné a užitné vlastnosti jsou na vysoké úrovni. Písmo Bookman se vyznačuje velkou šířkou znaků, sazba tedy zabírá relativně velký prostor.
 - c) Statické (dříve moderní) – stíny mají svislou osu a **rozdíly** mezi stínovanými a nestínovanými tahy **jsou velmi markantní**. Představitelem této kategorie je písmo Computer Modern, kterým je vysázen tento studijní text. Jak už z názvu vyplývá, jedná se o moderní antikvu určenou především pro technické texty.

2. Druhou kategorií tvoří písma **grotesková** (bezserifová, též lineární). Grotesky nemají serify, jsou jednodušší konstrukce, čímž jsou výraznější. Jejich čitelnost však není ve větší textové masě tak dobrá jako u antikvy. Používají se tedy především v krátkých a výrazných nápisech, titulcích a mezititulcích nebo též v akcidenční tvorbě. V kombinaci s jinými typy písma je však potřebné respektovat vzájemnou kresebnou slučitelnost. Představitelem jsou např. fonty Helvetica a Avant Garde.
3. Třetí kategorie je tvořena knižními písmy se stíny bez serifů, nebo se serify bez stínů. Tato písma tvoří určitý přechod mezi oběma předchozími kategoriemi. Často se kvůli své většinou zvláštní kresbě používají pro příležitostné (akcidenční) tiskoviny (navštívenky, pozvánky apod.) Patří sem egyptienky (lineární písma serifová) a groteskantikvy (lineární antikvy).
4. Do poslední kategorie zařazujeme písma kaligrafická (napodobují ručně psané písmo), zdobená, lomená a novotvarová. Mají doplňkový charakter a využívají se pro akcidenční tiskoviny. Pro běžné dokumenty je jejich využití mizivé.

Písmo určité kresby může být modifikováno nakloněním, zesílením tahů, změnou šířky znaků a podobně. Říkáme, že určitý typ písma má různé řezy. Souhrn všech řezů daného typu písma se nazývá písmová rodina. V ukázkách písem jsou uvedeny dva nejpoužívanější řezy – tučný a kurzíva.

Stupeň písma je velikost tzv. kuželky, což je myšlený prostor, do kterého se vejdou všechny znaky daného písma. Velikost kuželky je odvozena z rozměru kovové litery a nelze ji změřit na tisku daného písma. Na jedné velikosti kuželky mohou být realizovány různé typy písma, které zabírají různý prostor. Stupeň písma se udává v bodech. Využití jednotlivých stupňů písma není stejné. Volba stupně závisí na formátu a úpravě dokumentu, ale také na použitém papíru, technice tisku a určení publikace. Uvedeme příklady ustálených stupňů písma. Pro slovníky, telefonní seznamy, jízdní řády se používá stupeň 5, 6 nebo 7 bodů. Noviny, knihy malého formátu, časopisy – 7 nebo 8 bodů. Časopisy a rozsáhlá knižní díla 9 bodů. Většina knih je sázena základním písmem 10 bodů. Knihy většího formátu, pro starší děti – 11 a 12 bodů, dětské knihy 14 a 16 bodů, říkadla pro děti předškolního věku 20 a 24 bodů. Uvedené rozměry jsou uvedeny v evropských bodech.

Knižní písmo – příklady

Ukázka písma Times stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma Palatino stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma Bookman stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma New Century stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxy
z
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma Computer Modern stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxy
z
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva
Toto je skloněné písmo

Ukázka písma Helvetica stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxy
z
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma Avant Garde stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

Ukázka písma kaligrafického písma Zapf Chancery stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 ,. ; : ! ? :-)

Ukázka strojopisného (tudíž neproporcionálního) písma Courier stupně 20 b.

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
ěščřžýáíéúůĚŠŘČŽÝÁÍÉÚŮ
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
1234567890 , . ; : ! ? :-)
Toto je tučný řez
Toto je kurzíva

1.3 Fonty a jejich vlastnosti

Souhrn všech znaků jednoho typu a řezu se nazývá font. Kvalitu fontu můžeme hodnotit nejen podle toho, jakou kresbu mají jednotlivé znaky, ale také podle přítomnosti tzv. akcentů, slitků a vyrovnaných párů.

- Akcent (diakritické znaménko) je značka pro změnu výslovnosti ve tvaru čárky, tečky, háčku apod. umísťovaná nad, pod, přes nebo vedle daného znaku. Akcent tvoří s daným znakem jeden grafický celek.

- Vyrovnání (kerning) je informace o tom, jakou meziznakovou mezeru mají mít dva po sobě jdoucí znaky v textu, aby mezi nimi bylo optimální světlo. Je dána tvarem obou znaků. Mezi nejznámější vyrovnané páry patří dvojice AV. Ukázka vyrovnaného slova „plavat“: PLAVAT a téhož slova nevyrovnaného: PLAVAT.
- Slitek (ligatura) je grafický celek složený z několika (nejčastěji dvou) znaků, jejichž kresba se vhodně doplňuje nebo prolíná. Slitek byl v klasické sazbě používán zejména proto, aby příslušná dvě po sobě jdoucí písmena do sebe dobře zapadala a navzájem nenarušovala kresbu. Nejznámějším příkladem slitku je dvojice písmen „f“ a „i“. Příklad slitku: fi, příklad samostatných písmen vysázených vedle sebe bez ligatury: fi.

1.4 Základní pravidla hladké sazby

Hladká sazba je sazba odstavců na určenou šířku z jednoho typu a stupně písma. Hladká sazba se obecně řídí typografickými pravidly i pravidly českého pravopisu. Důležitá a v praxi velmi potřebná jsou pravidla pro sazbu různých znaků, která dále uvedeme. Východiskem je zejména norma ON 88 2503 týkající se základních pravidel sazby. V jejím všeobecném úvodu je řečeno, že cílem normy je získat opticky správný vzhled a bezchybné zhotovení hladké sazby. Sazba má tvořit opticky ucelenou plochu a odpovídat estetice.

Mezislovní mezera

Touto mezerou se oddělují slova, čísla a značky. Základní rozměr mezislovní mezery je třetina čtverčíku.

Zúžená mezera

Mezislovní mezera se za účelem optického vyrovnání v některých případech zužuje na čtvrtinu čtverčíku. Zúžená mezera má stejné chování jako nezlomitelná mezera (viz dále).

Nezlomitelná mezera

Je to mezera, v níž nikdy nenastane řádkový zlom (tj. konec řádku). Použijeme ji v případě, kdy chceme svázat dvě slova pevně k sobě. To nastává v následujících situacích:

1. Jednoznaková předložka nebo spojka a následující slovo. Jedná se o předložky K, k, O, o, S, s, U, u, V, v, Z, z a spojky A, a, I, i, které se nesmějí ocitnout na konci řádku. Jedinou přípustnou výjimku tvoří spojka „a“ v sazbě do úzkých sloupců do 25 liter na řádku.
2. Iniciála a příjmení, zkrácený titul a příjmení. Například ve slovech „J. K. Tyl“ nebo „Ing. Malý“ zaručí, že při formátování textu nebudou od sebe odtrženy jednotlivé

části. Protože se navíc jedná o případ mezery za tečkou, používá se zúžená nezlomitelná mezera.

3. Číslo a jednotka ve zkratce. Je-li uvedena fyzikální nebo jiná jednotka za číselným údajem ve zkratce, nesmí být oddělena koncem řádku (např. 5 kg). Nastanou-li při spojení čísla a jednotky potíže při sazbě odstavce (vznikne-li spojením velký celek), je možné zkratku jednotky vypsát celým slovem a oddělit od číselné hodnoty. Číslo a jednotka musí tvořit optický celek, proto se používá zúžená mezera.
4. Jednotlivá trojčíslí čísla. Číslo musí být vždy uvedeno celé na jednom řádku. Sázíme je proto se zúženými mezerami, tedy např. 45 000. Vznikne-li spojením celek obtížný pro sazbu, můžeme např. tři nuly nahradit slovním zápisem „tisíc“. Letopočty sázíme vždy bez mezer, jiná čtyřciferná čísla zpravidla také, vyjma případu, kdy jsou uvedena ve sloupcích s vícemístnými čísly. Telefonní čísla se sázejí ve skupinách po dvou nebo třech číslicích se zúženou nezlomitelnou mezerou. Má-li číslo lichý počet číslic, začíná trojčíslím, např. 723 13 23 76 nebo 723 132 376.

Příklady použití mezer

V běžné sazbě jsou potřeba tři typy mezer:

1. „Obyčejná“ mezislovní mezera. Má šířku třetina čtverčíku a je zlomitelná.
Pouze pro účely tohoto učebního textu označujeme tuto mezeru znakem „⊕“.
2. Nezlomitelná mezera o standardní šířce. Je stejná jako mezislovní, ale nedojde u ní k řádkovému zlomu.
Pouze pro účely tohoto učebního textu označujeme tuto mezeru znakem „*“.
3. Zúžená nezlomitelná mezera. Má šířku čtvrtina čtverčíku a nedojde u ní k řádkovému zlomu.
Pouze pro účely tohoto učebního textu označujeme tuto mezeru znakem „+“.

Praktické příklady sazby mezer		
slovní přepis	sazba	důvod
dnes je prvního září	dnes je 1.+9.+2010	nemělo by dojít ke zlomu řádků a údaj o datu by měl tvořit optický celek
jdu z práce	jdu z*práce	jednopísmenná předložka
doktor Turnovský	dr.+Turnovský	nesmí dojít k řádkovému zlomu, použití mezery „*“ by ale nebyla hrubá chyba
uzvednu šedesát kilogramů	uzvednu 60+kg	nesmí dojít k řádkovému zlomu, zúžená mezera pro optickou kompaktnost
desetitunový jeřáb	10t⊕jeřáb	údaj je čten jako jedno slovo, proto bez mezery
rok má 52600 minut	rok má 526+600+min	oddělení řádu v čísle, zúžená mezera pro optickou kompaktnost

Další příklady dále v učebním textu.

Správná sazba mezer v editoru MS Word

Editor MS Word **není profesionální** typografický systém pro sazbu dokumentů. Editor MS Word taktéž není typografický systém pro sazbu dokumentů. Program MS Word je „pouze“ textový editor. A takto je potřeba jej používat a přistupovat k práci s ním.

Klikneme-li ve Wordu na „Vložit“ → „Symbol“ → karta „Speciální znaky“, uvidíme, jaké typy mezer „umí“ Word vysázet.

1. „Obyčejná“ zlomitelná mezerová mezera o šířce třetina čtverčíku ve Wordu nemá název a sází se stisknutím mezerníku.
2. Nezlomitelná mezera o standardní šířce. Ve Wordu má název „pevná mezera“, klávesová zkratka „Ctrl“+„Shift“+„Mezerník“.
3. Zúžená nezlomitelná mezera. Má šířku čtvrtina čtverčíku a nedojde u ní k řádkovému zlomu. Ve Wordu tuto mezeru vysázet nelze. Word dokáže vysázet mezeru o šířce čtvrtina čtverčíku, ale ta je zlomitelná. Při psaní textu ve Wordu lze nezlomitelnou zúženou mezeru suplovat nezlomitelnou mezerou o standardní šířce. Tedy vkládat „pevnou mezeru“.

Spojovník (divis)

Používá se jako spojovací znaménko ve složených výrazech. Sází se bez mezer. Příklady použití: slovník česko-německý, Hana Procházková-Turská, bude-li. Jestliže se dostane spojovník na konec řádku, musí být opakován na řádku následujícím.

Pomlčka

Pomlčka má podle pravopisných pravidel dva významy, které se odlišují mezerováním. Je to význam oddělovače větných celků (se zúženými mezerami po obou stranách), nebo význam „a, až, až do, versus“ (obvykle bez mezer). Pomlčka ve druhém významu nesmí zůstat na konci řádku, v tom případě musí být nahrazena slovním vyjádřením.

Minus

Další vodorovnou čárkou s odlišným rozměrem je znak minus. Jeho velikost a posazení musí odpovídat znaku plus. Zde je rovněž potřebné dbát na správné mezerování – pokud označuje záporné číslo, přimyká se bez mezery k danému číslu, ve funkci označení operace minus (rozdílu) se vkládají mezery odpovídající ostatním operátorům.

Viz shrnutí v násl. tabulce.

spojovník	bude-li
rozsah	v letech 1944–1989
interpunkce	přijít – odejít
záporné znaménko	-5 , $a - b$

Procento, promile

Tento znak se od předchozího údaje odděluje zúženou nezlomitelnou mezerou. Pokud však procento tvoří s předchozím údajem jedno slovo, sází se bez mezery:

daň je deset procent	daň je 10 %
desetiprocentní roztok	10% roztok
stoupání dvanáct promile	stoupání 12 ‰

Závorky

V hladké sazbě se používají oblé, hranaté, výjimečně složené. Je-li v závorkách uvedena celá věta, sází se interpunkce uvnitř závorek. Např.: „Pršelo. (Bylo to na jaře.)“ oproti „Pršelo (jako na jaře).“.

Uvozovky

Jediný správný a povolený tvar (až na výjimky) uvozovek je: „toto je text v uvozovkách“. Uvozovky v jakémkoliv provedení musí být sázeny stejným typem a řezem písma jako text, který obklopují.

Paragraf

Sází se před číslo a odděluje se zúženou mezerou. Např.: § 58.

Znak et

Používá se ve firemních označeních obvykle ve smyslu spojka a. Z obou stran se odděluje zúženou mezerou: firma Kos & syn.

Výpustek (tři tečky)

Nahrazuje nevyslovený nebo v citaci vynechaný text. Tečky mají mezi sebou zvláštní mezerování a od slova, k němuž patří, se oddělují zúženou mezerou. Např.: Já vím, ale . . .

V editoru MS Word stačí vložit výpustek a neoddělovat je od slova zúženou mezerou – to udělá Word sám.

Znak dolar a euro

Znak se zapisuje před číselnou hodnotu a odděluje se zúženou mezerou. Např. sdělení Pět dolarů je méně než pět euro.: \$ 5 je méně než € 5.

Stupeň

V případě, že se jedná o jednotku, je od hodnoty oddělen zúženou mezerou, mezi stupněm a C naopak mezeru není. Např. dvacet stupňů Celsia: 20 °C. Jedná-li se o součást jednoho slova, sází se bez mezer. Např. patnáctistupňový úhel: 15° úhel. Stupeň alkoholu se sází vždy bez mezery. Např. 10° pivo.

Hvězdička a mečík

Používají-li se jako znaménko pro narození a úmrtí, sázejí se před letopočet (datum) se zúženou mezerou. Např.: * 1928 † 1984 .

Vyznačování

Vyznačováním nazýváme zvýrazňování určité části textu. Základním pravidlem je citlivé a střídavné zasahování do textu. Pro vyznačování jsou určeny různé řezy, případně jejich kombinace.

Vyznačování a interpunkce

Zvýrazňujeme-li slovo, výčet nebo výraz ve větě, interpunkci nezvýrazňujeme, je součástí celé věty. Jinak je to v případě, pokud je interpunkce součástí celého výrazu.

Chybně:

Mám rád **šunku, bůček, slaninu**, ale i **řízek**.

Správně:

Mám rád **šunku, bůček, slaninu** ale i **řízek**.

Tečka, dvojtečka, čárka

Existují obecná pravidla pro sazbu interpunkce. Ve většině případů se sází tečka, čárka, dvojtečka, vykřičník či otazník za předcházející slovo, za nimi následuje normální mezislovní mezera. Následují-li dvě interpunkční znaménka po sobě, neoddělují se od sebe mezerou. Pokud končí věta zkratkou apod., píše se pouze jedno interpunkční znaménko. Tečka je určena především k vyznačení konce věty, nesází se ze zásady u nadpisů a popisků obrazových reprodukcí.

Dělení

Slova se v sazbě mohou, ale také nemusejí dělit. Je faktem, že v češtině, která používá spoustu tří- a víceslabičných slov, je dělení takřka nutností. V opačném případě se nám nemusí podařit dodržet optimální mezislovní mezery (sazba do bloku) nebo je pravý okraj nehezky „zubatý“ (sazba na levý praporek).

Nejdůležitější zásady dělení

Dělí se výhradně víceslabičná slova, a to na hranici dvou slabik. Kde nejsou hranice slabik jednoznačné, je tato zásada doplňována zřetelem ke složení slova. Dělení je přípustné nejdříve po prvních dvou písmenech slova a tehdy, přejdou-li na další řádek nejméně tři písmena (včetně interpunkce – platí pro sazbu, čeština toleruje i dvě písmena na konci). Kdy se dělit nesmí? Na konci řádku nesmí zůstat jedno písmeno: o-kolo, u-pravit. Pokud by rozdělením vzniklo slovo nevhodného nebo pejorativního významu: ná-držka, spisova-tele, kni-hovna, se-kunda. Data vysázená číslicemi: 12. 7. 1982, 12. července 1982. Pokud musíme datum rozdělit, musíme jej vypsat: 12. čer-vence. Stejně pak u jednotek: 200 ko-run. Ne-dělíme zkrácené jméno a příjmení nebo zkrácený titul a jméno: A. Lustig, Mgr. Kopecký.

Zásadně nedělíme zkratky: t. č., s. r. o, a. s. V sazbě na praporek a především u nadpisů neponecháváme předložky na konci řádku, nadpisy nerozdělujeme vůbec a respektujeme jejich větné členění.

1.5 Sazba odstavce

Odstavec

Je to část textu, která je umístěna mezi dvě značky odstavce. Rozlišujeme dva základní druhy podle způsobu úpravy jeho obsahu: Zarovnání do bloku a zarovnání na praporek.

Zarovnání do bloku

Je nejčastěji používaným způsobem v novinách, časopisech a tiskovinách, které obsahují větší množství textu. Jeho specifickou vlastností je, že všechny řádky mají zarovnán jak levý, tak i pravý okraj – všechny řádky jsou stejně dlouhé. Je toho docíleno automatickými změnami mezislovních mezer na každém řádku – většinou v rozmezí 80–130 % (záleží na nastavení programu) základní mezislovní mezery.

Zarovnání na praporek

Je-li odstavec zarovnán na levou zářádku, mluvíme o zarovnání doleva nebo „na levý praporek“, je-li zarovnaná vpravo, jedná se o odstavec zarovnaný vpravo či „na pravý praporek“. Při tomto způsobu sazby zůstává velikost mezislovních mezer konstantní, pokud se slovo na řádek nevejde, odsune se automaticky na další řádek nebo se (pravopisně správně) rozdělí. Sazba na levý praporek se používá často u odborných textů, poezie, akcidenčních tiskovin, sazba na pravý praporek jen v ojedinělých případech (marginálie, poezie) a sazba na střed zejména u krátkých textů akcidenčního charakteru (leták, pozvánka). Pro beletrii je sazba na praporek naprosto nevhodná.

Použití toho kterého způsobu zarovnání odstavce se řídí profesionálním citem a konkrétním případem, nelze jej tedy jednoduše unifikovat. Neopodstatněné střídání způsobů zarovnání v jednom dokumentu se považuje za hrubou chybu.

Nadpisy odstavce

Je třeba zvýraznit nejlépe tzv. vyznačovacím řezem písma, větším stupněm písma nebo jiným vhodným způsobem. Důležité je, aby mezi nadpisem a následujícím odstavcem byla menší vertikální mezera než mezi nadpisem a odstavcem předcházejícím. Vyjadřuje se tak jasně příslušnost k tomu kterému odstavci.

Členění odstavců

Odsazení prvního řádku je bezesporu nejčastějším způsobem členění odstavce v češtině. Princip spočívá v tom, že první řádek je odsazen o určitou vzdálenost od levého okraje směrem doprava. Nejčastěji jeden čtverčík nebo jeho násobky, maximálně však tři čtverčíky. Proč? Protože pokud je odsazení menší jednoho čtverčíku, vypadá to jako sazečská chyba a členění je nedostačující, pokud je větší než tři, dochází k narušení estetické hodnoty takové sazby. (Počítačové programy umožňují nastavení většinou v milimetrech.) Největší uplatnění v knižní a časopisecké tvorbě.

Parchanty

Parchanty se nazývají neúplné řádky textu, které se vyskytují na nevhodném místě. Jedná se především o východový řádek (tzn. poslední řádek odstavce), jenž vychází na první řádek stránky nebo (ve sloupcové sazbě) též první řádek sloupce – angloamerický termín pro tento jev je sirotek. Termín vdova je označení pro první řádek odstavce s odstavcovou zarážkou na konci stránky/sloupce. Zatímco vdova se někdy toleruje, sirotka se zbavujeme vždy. Důvod, proč se parchantům vyhýbáme, je ryze estetického charakteru.

Způsobů, jak s parchanty „zatočit“, je několik. Mezi nejsofistikovanější techniky patří mírné zvětšení nebo zmenšení mezislovních mezer v části textu nebo na celé stránce nebo změna dělení. Vhodným způsobem, je-li to (po dohodě s autorem/redaktorem) možné, je také zasáhnutí do textu, a to přidání nebo odebrání odstavcové zarážky, rozepsání číslovek nebo zkratek, nahrazení slova synonymem nebo vypuštění nedůležité části textu.

Kapitola 2

Slovníček nejpoužívanějších pojmů

- Antikva – základní forma latinského tiskového písma; její abecední znaky jsou odvozeny z římských majuskulí a karolínských minuskulí.
- Azbuka – písmo používané východními Slovany. Vzniklo dalším zjednodušením graždanky po ruské revoluci.
- Bezpatkové písmo, Grotesk – písmo, které má všechny tahy stejně silné nebo jen mírně diferencované.
- Číslice – znaky vyjadřující počet. Rozlišujeme arabské nebo římské.
- Duktus – výraznost kresby písmene vyjádřená tloušťkou tahů písmen v poměru k jejich výšce.
- Hlaholice – nejstarší slovanské písmo připisované Konstantinovi (Cyrilovi), založené na řeckém písmu; v Čechách se udrželo do 11. století.
- Iniciála – úvodní písmeno kapitoly sázené o několik stupňů větší než základní text.
- Italika – nakloněné písmo, které se kresbou neliší od základního písma.
- Kaligrafické písmo – kultivované písmo s ustálenou formou psané ručně kaligrafickým nástrojem (plochým perem, štětcem).
- Kapitálky – písmena velké abecedy ve velikosti střední výšky písma; používají se k vyznačování.
- Kurzíva – vyznačovací písmo s kresbou skloněnou doprava (verze základního písma); kresbou se od základního písma liší.
- Cyrilice – jednodušší forma hlaholského písma, předchůdce graždanky a azbuky.
- Ligatura, Slitek – spojení několika písmen, obvykle z estetických důvodů (např. fi, fl atd.).

- Litera – jeden písmový znak (může se skládat i z více písmen).
- Majuskule (verzálky) – písmena velké abecedy.
- Minuskule – písmena malé abecedy.
- Osnova písmová – osnova, do níž jsou vepsána jednotlivá písmena. Základní linií je účaří, spodní linie je dolní dotažnice, výšku minusek označuje střední dotažnice, výšku verzálek verzálková dotažnice, horní hranici určuje horní dotažnice. Písmová osnova může být doplněna o linii akcentů nebo horní a dolní indexové účaří.
- Piktogram – zjednodušená kresba, která dává smysl i bez znalosti jazyka.
- Rodina – souhrn písem téhož druhu (např. Garamond, Futura) ve všech řezech (obyčejné, kurzíva, polotučné, příp. i další řezy) a v libovolné velikosti.
- Serif, Patka – příčné zakončení tahu písmene (vodorovné, svislé nebo šikmé). Tvar serifů je jednotný v kresbě daného písma a pomáhá utvářet jeho charakter.
- Stínování – zesilování částí nebo celých tahů písmena, zvláště u dříků a oblouků; kolmé stínování je typické pro písma statická, šikmé (diagonální) proti směru hodinových ručiček pro písma dynamická.
- Tah písma – kresebný prvek písmového znaku; např. dřík, oblouk, náběh, výběh atd.; podle tvaru se rozlišuje oblý, přímý a stínovaný tah.
- Účaří – základna písmové osnovy, na níž jsou postaveny obrazy písmových znaků.
- Vyznačovací písmo – písmo pro zvýraznění nebo odlišení části textu.
- Čtverčík – Jedná se o čtverec, jehož rozměr určuje výška kuželky a udává se v bodech. Od tohoto rozměru je pak odvozen například rozměr čtverčíkové pomlčky, půlčtverčíkové pomlčky nebo spojovníku (1/3 čtverčíku) pro každý stupeň písma. Takže například dlouhá (čtverčíková) pomlčka desetibodového písma má šířku deset bodů, krátká (půlčtverčíková) bodů pět atd.
- Kuželka – Kuželka je bodový rozměr nohy písmena; syn. stupeň velikosti písma. V kovové sazbě se tisklo z kovových hranolů řazených vedle sebe. Obraz písmového znaku vždy zabírá pouze část kuželky, umístí-li se dva řádky nad sebe, velikost kuželky v bodech udává odstup jednotlivých řádků.

Literatura

- [1] PECINA, Martin. [online] *Písmo a typografie*, poslední revize 23. 9. 2010 [cit. 2010-09-23]. Dostupné z <http://typomil.com/>
- [2] [online] *Typografie*, poslední revize 23. 9. 2010 [cit. 2010-09-23]. Dostupné z <http://www.typo.cz/>
- [3] RYBIČKA, Jiří: *L^AT_EX pro začátečníky*, KONVOJ, Brno, 2003.